

พระพุทธศาสนากับตรรกศาสตร์: มนุษย์ควรคิดอะไร และมนุษย์คิดอย่างไร

วิทยา ศักยากินันท์

บทนำ

ทั้งพระพุทธศาสนาและตรรกศาสตร์ต่างเกี่ยวข้องกับความจริงที่มนุษย์ควรแสวงหา พระพุทธศาสนาเห็นว่าชีวิตมีทุกข์ การขจัดความทุกข์ได้คือนิพพาน นั่นคือการบรรลุความจริงสูงสุดของมนุษย์ ส่วนตรรกศาสตร์เป็นเครื่องมือของญาณวิทยาหรือทฤษฎีความรู้ ซึ่งเป็นสาขาหนึ่งของวิชาปรัชญา ทำหน้าที่วางระเบียบวิธีคิดเพื่อเข้าใจความจริง ในการเกี่ยวข้องกับความจริง พระพุทธศาสนาและตรรกศาสตร์ต่างให้ความสำคัญกับความคิดทั้งคู่ แต่พระพุทธศาสนาจะให้ความสำคัญกับสิ่งที่คิดมากกว่าระเบียบวิธีคิดเช่นที่ตรรกศาสตร์ให้ความสนใจ

บทความนี้จะกล่าวถึงลักษณะการให้ความสำคัญต่อความคิดของพระพุทธศาสนากับตรรกศาสตร์ วิธีการของตรรกศาสตร์จะใช้ได้กับการเข้าถึงความจริงของพระพุทธศาสนาหรือไม่ ประโยชน์ทางวิชาการของตรรกศาสตร์ และเปรียบเทียบความเหมือนและความแตกต่างกันระหว่างพระพุทธศาสนากับตรรกศาสตร์

ตรรกศาสตร์: มนุษย์คิดอย่างไร

เช่นเดียวกับวิทยาศาสตร์ที่เริ่มต้นด้วยการตั้งคำถามเพื่อเข้าใจปรากฏการณ์ธรรมชาติว่า ทำไมและอย่างไร ตรรกศาสตร์ได้เริ่มตั้งคำถามว่า “มนุษย์คิดอย่างไร” หลังจากทราบว่ามีมนุษย์ปกติคิดอย่างไรแล้ว จึงได้วางระเบียบให้กับความคิด คำถามที่ว่า “มนุษย์ควรคิดอย่างไร” กล่าวคือคิดให้ถูกต้องตามระเบียบวิธีของตรรกศาสตร์จึงตามมา ญาณวิทยาเชื่อว่า ความรู้ที่ได้มาด้วยวิธีการของตรรกศาสตร์จะเป็นความรู้ที่น่าเชื่อถือ ซึ่งจะช่วยให้ทราบความจริงได้ในที่สุด

ในการตั้งคำถามว่า มนุษย์คิดอย่างไร ตรรกศาสตร์ได้พบคำตอบว่า เพื่อให้ความคิดน่าเชื่อถือมนุษย์มักจะอ้างหลักฐานอะไรบางอย่างมาสนับสนุนความคิดของตนอยู่เสมอ ซึ่งมีอยู่ 2 แบบ คือ **นรนัย** (Deduction) คิดจากข้อแน่ใจ และ **อุปนัย** (Induction) คิดจากประสบการณ์

1. นรนัย : คิดจากข้อแน่ใจ

ข้อแน่ใจ คือ สิ่งที่ผู้อ้างคิดว่าเป็นจริงแล้วนำมาเป็นหลักฐานการคิด เช่น

ก (1) เส้นตรง 2 เส้น ตัดกันมุมตรงข้ามย่อมเท่ากัน

- (2) ถนนงามวงศ์วานกับถนนวิภาวดีตัดกันเป็นเส้นตรง
- (3) ฉะนั้น มุมตรงข้ามที่ถนนงามวงศ์วานกับถนนวิภาวดีตัดกันย่อมเท่ากัน
- ข (1) ถ้าข้อเท็จจริงในการสอบจะถูกพักการศึกษา 1 เทอมการศึกษา แต่ถ้าข้อเท็จจริงในการสอบจะถูกพักการศึกษา 1 ปีการศึกษา
- (2) สมชาย ไม่ถูกพักการศึกษา 1 เทอมการศึกษา หรือไม่ถูกพักการศึกษา 1 ปีการศึกษา
- (3) ฉะนั้น สมชายไม่ข้อเท็จจริงในการสอบ หรือไม่ข้อเท็จจริงในการสอบแต่อย่างใด
- ค (1) คนอ้วนทุกคนกินมาก
- (2) สมชายอ้วน
- (3) ฉะนั้น สมชายกินมาก

(1) ในแต่ละตัวอย่างคือข้อเท็จจริงที่ผู้อ้างนำมาสนับสนุนความคิด เพื่อให้ข้อสรุป (3) น่าเชื่อถือ และเพื่อเป็นคำตอบต่อคำถาม “มนุษย์ควรคิดอย่างไร” ตรรกศาสตร์นิรนัยได้วางระเบียบเอาไว้หลายข้อ ซึ่งจะไม่นำมากล่าวในที่นี้ เพราะเกรงจะเยิ่นเย้อมากเกินไปโดยใช่เหตุ แต่มีข้อหนึ่งที่สมควรกล่าวถึงคือ “ความเป็นจริง” ของข้อเท็จจริง ตามแผนภูมิดังนี้

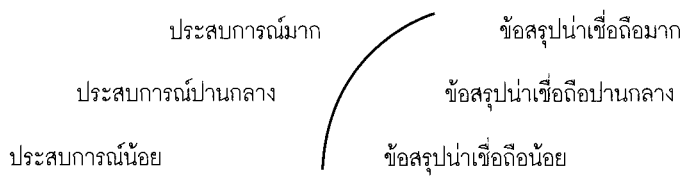
ตัวอย่าง ก และ ข (จริงสำหรับระเบียบการสอบของมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์) เท่านั้น ที่ข้อเท็จจริงเป็นความจริง ส่วน ค ไม่ใช่การใช้ความคิดที่ดี เพราะข้อเท็จจริง “คนอ้วนทุกคนกินมาก” มีความคลุมเครือหรือไม่จริงเสมอไป

2. อุปนัย : คิดจากประสบการณ์

เมื่อผู้อ้างมีประสบการณ์อะไรบางอย่างแล้วคิดว่าสิ่งเดียวกันที่ยังไม่มีประสบการณ์ก็จะเป็นอย่างนั้น เรียกว่านำประสบการณ์มาเป็นหลักฐานการคิด เช่น

- ก (1) แท็กซี่ใน กทม. 2-3 คันที่เคยให้บริการเป็นรถญี่ปุ่น
- (2) ฉะนั้น แท็กซี่ใน กทม. ทั้งหมดเป็นรถญี่ปุ่น
- ข (1) 100 กว่าปีที่ไม่มีนักฟุตบอลพรีเมียร์ลีกคนใด ยังประตูได้เกิน 40 ประตูใน 1 ฤดูกาล
- (2) ฉะนั้น ฤดูกาลนี้ก็เช่นกัน จะไม่มีนักฟุตบอลพรีเมียร์ลีกคนใด ยังประตูเกิน 40 ประตู
- ค (1) นิสิต มก. 90% ไม่ใช่ลูกเกษตรกร
- (2) ฉะนั้น นิสิต มก. ทั้งหมดไม่ใช่ลูกเกษตรกร

(1) ในแต่ละตัวอย่าง คือประสบการณ์ของผู้ใช้ความคิด โดยเห็นว่าส่วนที่เหลือในเรื่องเดียวกันก็จะเหมือนกัน จึงเกิดข้อสรุป (2) ขึ้น ความน่าเชื่อถือการใช้ความคิดแบบนี้ ตรรกศาสตร์อุปนัยมีระเบียบอยู่หลายข้อ แต่ที่สำคัญคือขึ้นอยู่กับเนื้อหา (content) ของสิ่งที่มีประสบการณ์ว่า มีปริมาณมากหรือน้อยตามแผนภูมิดังนี้

ตัวอย่าง ข น่าเชื่อถือมาก เพราะมีปริมาณประสบการณ์มาก ที่น่าเชื่อถือน้อยคือตัวอย่าง ก ส่วนตัวอย่าง ค น่าเชื่อถือมากเช่นกัน เพราะมีเนื้อหาที่เป็นประสบการณ์สูงถึง 90%

พระพุทธศาสนา: มนุษย์ควรคิดอะไร

แม้ในประวัติของพุทธศาสนศึกษา จะมีตรรกศาสตร์เชิงพุทธพัฒนาขึ้นมา ระหว่างคริสต์วรรษที่ 4 ถึงคริสต์วรรษที่ 6 เพื่อวางระเบียบวิธีคิดแบบพุทธ แต่นั้นเป็นพัฒนาการในภายหลัง พระพุทธศาสนาตั้งแต่เดิมจะให้ความสำคัญกับสิ่งที่คิดมากกว่าการวางระเบียบให้กับความคิด

ในพระธรรมบท (พระไตรปิฎกแปลเป็นไทย ฉบับสังคายนา เล่มที่ 25, 2530: 17) พระพุทธองค์ตรัสว่า

ธรรมทั้งหลายมีใจเป็นหัวหน้า มีใจเป็นใหญ่ สำเร็จด้วยใจ ถ้าบุคคลมีใจเสียหายแล้ว จะพูดก็ตาม จะทำก็ตาม ความทุกข์ย่อมติดตามเขาไป เหมือนล้อหมุนตามโคที่ลากเกวียน . . . ถ้าบุคคลมีใจผ่องแผ้วแล้ว จะพูดก็ตาม จะทำก็ตาม ความสุขย่อมติดตามมา เหมือนดังเงาที่ติดตามตัว

พระพุทธพจน์นี้ต้องการย้ำว่า พฤติกรรมทั้งหมดของมนุษย์มีจิตหรือความคิดเป็นตัวนำ พฤติกรรมที่แสดงออกจะดีหรือชั่วจึงขึ้นอยู่กับคุณภาพของจิต คุณภาพของจิตดังกล่าวนี้ มาจากการสั่งสมกุศลธรรม (ธรรมฝ่ายดี)¹ หรืออกุศลธรรม (ธรรมฝ่ายชั่ว)² มากน้อยแค่ไหนของจิต เพื่อให้จิตมีคุณภาพที่ดี พระพุทธศาสนาได้สอนมรรคมีองค์ 8 หนึ่งในนั้นเกี่ยวข้องกับโดยตรงกับสิ่งที่ควรคิด ซึ่งเรียกว่า “สัมมาสังกัปปี” (พระไตรปิฎกแปลเป็นไทย ฉบับสังคายนา เล่มที่ 10, 2530: 308) ซึ่งมี 3 ชนิด คือ

1. เนกขัมมสังกัปปี ความคิดที่ปลอดจากความต้องการทางประสาทสัมผัสทั้ง 5 ซึ่งเป็นความนึกคิดฝ่ายอโลภะ

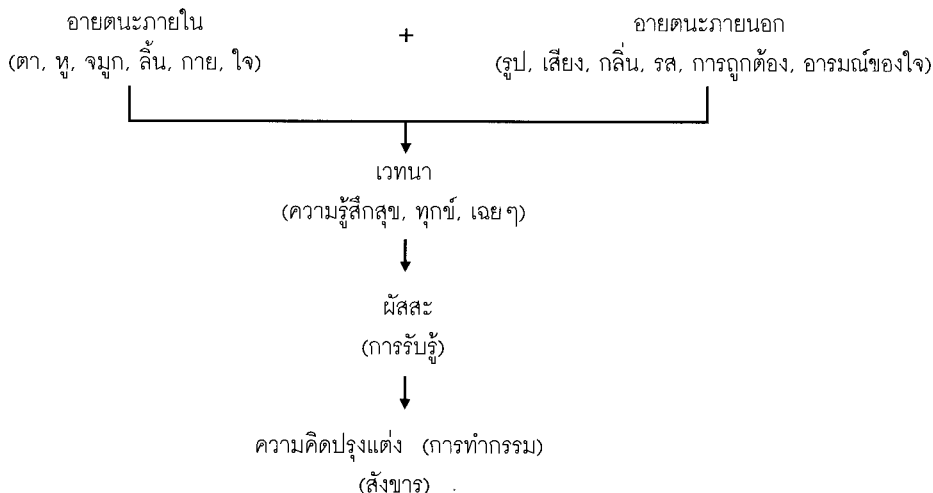
¹ ไม่โลภ (อโลภะ) ไม่โกรธ (อโทสะ) และไม่หลง (อโมหะ)
² โลภ (โลภะ) โกรธ (โทสะ) และหลง (โมหะ)

2. **อภยาบาทสังกัปปี** ความคิดที่ปลอดจากความเคียดแค้น ขิงขัง ขัดเคือง ไม่พอใจผู้อื่น ซึ่งเป็นความนึกฝ้ายอโทสะ

3. **อวิหิงสาสังกัปปี** ความคิดที่ปลอดจากการเบียดเบียน ทำร้าย ตัตรอน และทำลายผู้อื่น ซึ่งเป็นความนึกคิดฝ้ายอโทสะ

เป้าหมายของพระพุทธศาสนา คือการจัดความทุกข์ ความทุกข์ของแต่ละคนจะมีมากหรือน้อย หรือไม่มีเลย ขึ้นกับภูมิคุ้มกันภายในหรือคุณภาพจิตของแต่ละคน หากจิตสั่งสมแต่กุศลธรรม คุณภาพจิตของบุคคลนั้นย่อมเป็นคุณภาพจิตที่ดี เมื่อประสบกับสิ่งเร้าภายนอก พฤติกรรมที่แสดงออกมาตอบสนอง ก็จะเป็นกุศลกรรม¹ และหากจิตสั่งสมแต่อกุศลธรรม คนๆ นั้นย่อมมีคุณภาพจิตเสื่อม พฤติกรรมตอบสนองที่แสดงออกมาก็จะเป็นอกุศลกรรม² ฉะนั้น ความคิดที่ตรงข้ามกับ “สัมมาสังกัปปี” ดังกล่าวมาข้างต้น คือความคิดที่เป็นอกุศลธรรม ซึ่งทางพระพุทธศาสนาเรียกว่า “มิจฉาสังกัปปี” จัดเป็นความคิดที่เปิดรับเอาความทุกข์มาไว้กับตนเองอย่างเต็มที่

การเปิดรับเอาความทุกข์มาไว้กับตนเองอย่างเต็มที่ หมายความว่า สภาพจิตของผู้เป็นมิจฉาสังกัปปี เหมาะแก่การรองรับของอกุศลธรรม เมื่อเกิดการประจวบเหมาะของอายตนะภายใน และอายตนะภายนอก (สิ่งเร้าภายนอก) สภาพการณ์จะเป็นดังนี้

ความคิดปรุงแต่งหรือสังขารของผู้เป็นมิจฉาสังกัปปี จะดำเนินไปด้วยการบังการของอกุศลธรรม พฤติกรรม (การแสดงออกทางกาย วาจา และใจ) จะเป็นอกุศลกรรม (กรรมชั่ว) ที่รวบรวมอยู่ การให้ความสำคัญต่อความต้องการทางประสาทสัมผัส (กามสังกัปปี) ความเคียดแค้นขิงขัง (พยาบาท

¹ การกระทำที่เกิดจากปัญญาหรือ อโลภะ อโทสะ และอโมหะ

² การกระทำที่เกิดจากอวิชชาหรือ โลภะ โทสะ และโมหะ

สังกัปป์) และการเบียดเบียนทำลายล้าง (วิหิงสาสังกัปป์) ทั้งหมดนี้คือกระบวนการเกิดทุกข์นั่นเอง แต่หากจิตสั่งสมแต่กุศลธรรม พฤติกรรมที่ตามมาหลังการประจวบกันของอายตนะก็จะเป็นกุศลธรรมที่เรียกว่า การทำดี ด้วยการให้ความสำคัญต่อกุศลและอกุศล พระพุทธศาสนาจึงสนใจสิ่งที่คิดมากกว่าระเบียบวิธีคิด

ท่าทีของพระพุทธศาสนาต่อตรรกศาสตร์

ในประวัติปรัชญาตะวันตก ตรรกศาสตร์เกิดขึ้นในสมัยกรีกโบราณ ซึ่งเป็นสมัยที่แนวคิดแบบมนุษยนิยมกำลังเฟื่องฟู แนวคิดแบบนี้เชื่อในอำนาจของมนุษย์ ว่ามนุษย์เป็นนายโชคชะตาของตน ความจริงเป็นสิ่งสามารถเข้าใจได้ด้วยสติปัญญาของมนุษย์เอง โดยไม่ต้องอาศัยการช่วยเหลือของสิ่งเหนือธรรมชาติใดๆ ฉะนั้น คำถามที่ว่า “มนุษย์คิดอย่างไร” คือคำถามที่มาจากความศรัทธาในอำนาจของมนุษย์ เพราะเชื่อว่าสติปัญญาของมนุษย์เองจะนำไปสู่ความจริงในที่สุด

ส่วนพระพุทธศาสนาเห็นว่า ความจริงหรือการพ้นทุกข์ไม่สามารถเข้าถึงได้ด้วยวิธีการของตรรกศาสตร์ มีพระพุทธพจน์ในที่หลายแห่งที่ตรัสถึงข้อจำกัดของตรรกศาสตร์ เช่น ดังที่ตรัสไว้ใน *กาลามสูตร* (**พระไตรปิฎกแปลเป็นไทย ฉบับสังคายนา เล่มที่ 20**, 2530: 260, 266) ว่า “มา ตกฺกเหตุ-อย่าปลงใจเชื่อโดยตรรก, มา นยเหตุ-อย่าปลงใจเชื่อโดยการอนุมาน, มา อาการปริวิตก-อย่าปลงใจเชื่อโดยการคิดตรองตามแนวเหตุผล” และในที่อื่นอีก (**พระไตรปิฎกแปลเป็นไทย ฉบับสังคายนา เล่มที่ 13**, 2530: 395) เพื่อแสดงว่าธรรมที่พระองค์ตรัสรู้เป็น “อตกกวจโร-ไม่ไววิสัยแห่งตรรก” แต่เป็นเรื่องของการปฏิบัติ “สัมมาสังกัปป์” ที่กล่าวมาแสดงนัยถึงการประพาสปฏิบัติโดยตรง เป็นการจัดทำความคิดให้ถูกต้อง ว่าผู้ที่ต้องการพ้นทุกข์นั้นควรจัดการกับความคิดของตนอย่างไรก่อน สิ่งที่มีมนุษย์ต้องคิดมีจำนวนมาก แต่ความคิดที่นำไปสู่การพ้นทุกข์ จะต้องสัมพันธ์กับเป้าหมายหรือการพ้นทุกข์ ฉะนั้น หากกลับไปพิจารณารายละเอียดของ “สัมมาสังกัปป์” ที่กล่าวมาแล้ว ก็จะพบว่าแต่ละข้อเน้นการฝึกฝนอบรมจิตใจ ไม่ใช่ปล่อยความคิดไปตามใจปรารถนา

จากท่าทีของพระพุทธศาสนาที่มีต่อความคิด หากหันกลับไปพิจารณาสิ่งที่ตรรกศาสตร์นำมาเป็นฐานความคิด 2 อย่างข้างต้น คือ **ข้อแนใจ** และ **ประสบการณ์** แล้ว พระพุทธศาสนาจะมีทฤษฎีต่อตรรกศาสตร์ ดังนี้

1. ตรรกศาสตร์ไม่ได้เลือกหลักฐานที่นำมาคิด ข้อแนใจและประสบการณ์อาจเป็นกุศลธรรมหรืออกุศลธรรมก็ได้ แต่โดยมากจะเป็นอกุศลธรรม เพราะธรรมชาติของความคิดมักจะเล่นไปตามแรงขับของกระแสโลกะ โทสะ และโมหะอยู่เสมอ หากจะให้เอื้อต่อเป้าหมายของพระพุทธศาสนา ทั้งข้อแนใจและประสบการณ์ ควรอยู่ในขอบเขตของกุศลธรรมเท่านั้น

¹ พระพุทธเจ้าทรงแสดงมรรค 8 หรือทางมีองค์ประกอบ 8 ข้อ คือ สัมมาทิฐิ สัมมาสังกัปป์ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ เพื่อไปสู่ความจริงหรือการพ้นทุกข์ ทุกข้อต้องปฏิบัติพร้อมกันเป็นบูรณาการ จะเว้นข้อใดข้อหนึ่งไม่ได้

2. ทั้งข้อแฉใจและประสพการณั้ต่างมีข้อจำกัดทั้งคู่ จะเห็นว้า บางครั้งมนุษย์นำข้อแฉใจและประสพการณั้ผิดๆ มาเป็นหลักฐานการคิดด้วย เพราะเข้าใจว่าถูกต้อง เช่น

- ก (1) ถ้าสูบบุหรี่แล้วจะทันสมัย
- (2) ถ้าทันสมัยแล้วจะเท่
- (3) ฉะนั้น ถ้าสูบบุหรี่แล้วจะเท่
- ข (1) สุราที่ดื่มครั้งแรกให้ความสุข
- (2) สุราที่ดื่มครั้งต่อมาให้ความสุข
- (3) ฉะนั้น การดื่มสุราให้ความสุข

(1) และ (2) ของทั้ง 2 ตัวอย่าง หากมองจากจุดยืนของพระพุทธศาสนาแล้วมีมูลรากจากอกุศลธรรม แต่จะมีสักกี่คนที่ยอมรับ หรือหากยอมรับก็จะมีสักกี่คนที่เห็นโทษจริงๆ นี่แสดงว่าบางครั้งเราใช้ข้อแฉใจที่ผิด (ตัวอย่าง ก) และประสพการณั้ที่ผิด (ตัวอย่าง ข) มาเป็นหลักฐานของความคิดเห็นกันสาเหตุก็เช่นเดียวกับที่กล่าวมาข้างต้น คือ ความคิดโดยส่วนใหญ่มองมนุษย์มักตกอยู่ภายใต้อำนาจอกุศลธรรมที่ทางพระพุทธศาสนาเรียกอีกอย่างว่า “อวิชชา” (ความไม่รู้แจ้ง, ความเขลา, ความมืด) มีตัวอย่างมากมายในอดีตที่เคยใช้ข้อแฉใจและประสพการณั้ผิดๆ ที่สมัยนั้นเห็นว่าถูกต้องมาเป็นรากฐานการคิด เช่น

- ถ้าเล่นเรือออกทะเลจะตกโลกตาย
 - ปัญหาของโลกจะหมดไปด้วยการแก้ไขปัญหาเศรษฐกิจก่อน
 - วัตถุที่มีมวลมากกว่าจะตกลงสู่พื้นโลกก่อนวัตถุที่มีมวลน้อยกว่า
 - แสงเดินทางเป็นเส้นตรงเสมอ
- ฯลฯ

3. มีอยู่เสมอที่มนุษย์คิดแบบตรรกศาสตร์ ทั้งข้อแฉใจและประสพการณั้ที่นำมาเป็นฐานการคิดก็เป็นอกุศลธรรมด้วย เรียกว่าคิดอย่างรู้ “ผิด-ถูก, ชั่ว-ดี” แต่พฤติกรรมที่กระทำลงไปหลังการใช้ความคิดเป็นอีกแบบหนึ่งหรืออกุศลกรรม เช่น

- ก (1) การพนันบอลผิดทั้งกฎหมายและจริยธรรม
- (2) สิ่งที่เรา กำลังทำ เป็นการพนันบอล
- (3) ฉะนั้น สิ่งที่เรา กำลังทำผิดทั้งกฎหมายและจริยธรรม
- ข (1) การพูดเท็จครั้งก่อนของเราทำให้สังคมไม่เชื่อถือ
- (2) ฉะนั้น การพูดเท็จของเราครั้งนี้ก็เช่นกันสังคมจะไม่เชื่อถือ

(1) ของทั้ง 2 ตัวอย่างเป็นกุศลธรรม อีกทั้งข้อสรุป (3) และ (2) ก็เป็นกุศลธรรมด้วย อาการรู้ “ผิด-ถูก, ชั่ว-ดี” นี้ อาจเป็นผลมาจากการศึกษาและการอบรมสั่งสอนตั้งแต่เด็ก แต่ทั้งๆ ที่รู้ก็ยังไม่มีการละเมิดซึ่งมีให้เห็นอย่างดาษดื่นทั่วไป นี่แสดงว่าการคิดเพียงเพื่อให้เกิดความรู้แบบตรรกศาสตร์ยังไม่เพียงพอต่อการเข้าถึงจุดหมายปลายทางของพระพุทธศาสนา ในกรณีนี้คุณธรรมข้ออื่นคือ ศีล จะต้องเข้ามาเกี่ยวข้องด้วย ศีลไม่มีการกล่าวถึงแต่อย่างใดในการเข้าถึงความจริงแบบตรรกศาสตร์

ฉะนั้น เราจะไว้วางใจข้อแนใจหรือประสบการณ์ว่าเป็นอะไรก็ได้ไม่ได้เพราะหากเป็นประสบการณ์หรือข้อแนใจผิดๆ ก็ย่อมนำไปสู่ข้อสรุปผิดๆ ได้ หรือเป็นข้อแนใจและประสบการณ์ที่ถูกต้องและเป็นกุศลธรรมด้วย แต่ไม่มีศีลกำกับก็ใช่ว่าจะพาให้พ้นทุกข์ได้ ฉะนั้น พระพุทธศาสนาจึงให้ความสำคัญต่อ “ควรคิดอะไร” เป็นอันดับแรก เพราะลำพังการคิดแบบตรรกศาสตร์จะไม่ช่วยให้พ้นทุกข์ หรือทำให้พบความจริงได้เลย

ตรรกศาสตร์ไม่มีประโยชน์หรือ

จากทฤษฎีของพระพุทธศาสนา แม้ตรรกศาสตร์จะไม่ช่วยให้พ้นทุกข์ได้ แต่ก็ใช่ว่าวิชาการสาขานี้จะไร้ประโยชน์ด้วยเหตุผลดังต่อไปนี้

1. ตรรกศาสตร์เป็นวิชาการแขนงหนึ่ง ย่อมมีส่วนเสริมสร้างอารยธรรมของมนุษย์ไม่ทางใดก็ทางหนึ่ง คณิตศาสตร์พัฒนามาจากการคิดแบบอาศัยข้อแนใจของตรรกศาสตร์ และมีประโยชน์อย่างมากสำหรับมนุษยชาติตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน เช่นเดียวกัน วิทยาศาสตร์พัฒนาขึ้นมาก็โดยการคิดแบบอาศัยประสบการณ์ของตรรกศาสตร์ มนุษย์ต่างได้รับประโยชน์จากวิทยาศาสตร์กันถ้วนหน้า แม้อีกด้านหนึ่งความรู้ทางวิทยาศาสตร์จะก่อผลเสียแก่มนุษย์ แต่ไม่ได้มาจากวิทยาศาสตร์โดยตรง แต่มาจากน้ามือมนุษย์ที่ใช้ความรู้ทางวิทยาศาสตร์อย่างไม่ถูกต้อง

2. แม้การพ้นทุกข์จะมิได้ได้ด้วยวิธีการของตรรกศาสตร์ แต่มนุษย์มิได้เกิดมาเพื่อการพ้นทุกข์กันทั้งหมด วิชาการแขนงต่างๆ ที่ศึกษากันปัจจุบันล้วนไม่ได้นำไปสู่การพ้นทุกข์ในความหมายของพระพุทธศาสนาแต่อย่างใด แต่เราก็ยังต้องศึกษา ทั้งนี้เพื่อประโยชน์ของตัวเอง คงจะมีแต่ผู้ปฏิเสธกิจกรรมทางโลกเท่านั้น ที่ไม่ต้องศึกษาอะไรเลยนอกจากคำสอนของศาสนาที่ตนนับถือ แต่หากยังเกี่ยวข้องกับกิจกรรมทางโลก ความรู้ในวิชาการแขนงต่างๆ ย่อมเป็นสิ่งจำเป็น รวมทั้งตรรกศาสตร์ด้วย

3. บางคนอาจจะไม่ชอบตรรกศาสตร์ เหมือนๆ กับที่บางคนไม่ชอบคณิตศาสตร์หรือวิชาอื่นๆ ซึ่งเป็นสิ่งที่เป็นไปได้ แต่การไม่ชอบตรรกศาสตร์เท่ากับการปฏิเสธตนเอง เพราะในชีวิตประจำวันทุกคนล้วนคิดแบบตรรกศาสตร์ คือคิดแบบอาศัยข้อแนใจและอาศัยประสบการณ์เป็นรากฐานอยู่เสมอ ฉะนั้น หากเราทราบระเบียบการคิดที่ดีของตรรกศาสตร์ ก็จะคิดอย่างมีระเบียบและประเมินความคิดของตนและผู้อื่นได้ ว่าการใช้ความคิดแต่ละครั้งน่าเชื่อถือเพียงใดหรือไม่ ซึ่งน่าจะดีกว่าการใช้ความคิดแบบอัตโนมิติปราศจากการตรวจสอบโดยระเบียบของการใช้ความคิด

เปรียบเทียบพระพุทธศาสนาและตรรกศาสตร์

จากที่กล่าวมาจะเห็นว่าพระพุทธศาสนาเกี่ยวข้องกับสิ่งที่คิด ส่วนตรรกศาสตร์จะเกี่ยวข้องกับระเบียบวิธีคิด พระพุทธศาสนาแสดงออกอย่างชัดเจนว่า การคิดแบบตรรกศาสตร์ไม่สามารถนำไปสู่การพ้นทุกข์ได้ ฉะนั้น จึงดูเหมือนว่าทั้ง 2 ศาสตร์ จะแตกต่างกันอย่างสิ้นเชิง แต่เมื่อพิจารณาอย่างถี่ถ้วนแล้ว จะเห็นว่าในความแตกต่างยังมีความเหมือนกันอยู่ด้วยในบางประเด็น ซึ่งจะขอกล่าวดังนี้

1. พระพุทธศาสนาไม่ปฏิเสธว่ามนุษย์ไม่คิดแบบตรรกศาสตร์ เพียงแต่กล่าวว่า การพ้นทุกข์ไม่สามารถเข้าถึงได้ด้วยวิธีการทางตรรกศาสตร์ ทั้งพระอริยบุคคล (ผู้ประเสริฐ กล่าวคือ พ้นจากทุกข์ในระดับที่ต่างกันไปจนถึงระดับหมดทุกข์คือพระอรหันต์) และปุถุชนต่างก็คิดแบบตรรกศาสตร์ด้วยกันทั้งหมด กล่าวคือ บางครั้งใช้ข้อเท็จจริงและบางครั้งใช้ประสบการณ์เป็นฐานการคิดเช่นกัน เพราะการคิดทั้ง 2 แบบเป็นธรรมชาติหรือปกติวิสัยของมนุษย์ทุกคน เพียงแต่อาจจะแตกต่างในสิ่งที่คิดดังกล่าวมาแล้ว พระพุทธเจ้าก่อนตรัสรู้พระองค์ได้ใช้วิธีคิดทั้ง 2 แบบของตรรกศาสตร์เช่นกัน การที่พระองค์มีประสบการณ์กับบุคคลรอบข้าง เช่น เห็นชีวิตที่เกิด แก่ เจ็บ ตาย เป็นทุกข์ และพระองค์สรุปเป็นนัยทั่วไป (Generalization) ว่า “ทุกคนมีทุกข์” ซึ่งเมื่อนำเข้ารูปแบบการอ้างเหตุผลแบบตรรกศาสตร์อุปนัยแล้วจะเป็นแบบนี้

คนที่เกิด เป็น ทุกข์

คนที่แก่ เป็น ทุกข์

คนที่เจ็บ เป็น ทุกข์

คนที่ตาย เป็น ทุกข์

ฉะนั้น ทุกชีวิตมีทุกข์

อาศัยข้อสรุป “ทุกชีวิตมีทุกข์” เป็นข้อเท็จจริง เมื่อพระองค์นำมาอุปมาเปรียบเทียบกับพระองค์เอง ก็ย่อมได้ข้อสรุปว่า “พระองค์มีทุกข์เช่นกัน” เมื่อนำเข้ารูปแบบการอ้างเหตุผลแบบตรรกศาสตร์นัยแล้วจะเป็นดังนี้

ทุกชีวิตมีทุกข์

เรา (เจ้าชายสิทธัตถะ) มีชีวิต

ฉะนั้น เรามีทุกข์เช่นกัน

เมื่อพระองค์ได้ข้อสรุป “เรามีทุกข์เช่นกัน” พระองค์จึงทรงชวนชวาญเพื่อดับทุกข์ จนกระทั่งทรงค้นพบอริยสัจ 4 และดับทุกข์ได้เป็นบุคคลแรก และการค้นพบนี้แม้จะเริ่มต้นด้วยการคิดแบบตรรกศาสตร์ แต่การพ้นทุกข์จริงๆ เป็นการค้นพบด้วย “ญาณ” ไม่ใช่ด้วยการคิดแบบตรรกศาสตร์

แม้ภายหลังตรัสรู้แล้ว วิธีสอนของพระองค์ก็ดำเนินไปตามปกติด้วยวิธีคิดแบบตรรกศาสตร์ คือใช้ทั้งข้อเท็จจริงและประสบการณ์ประกอบเพื่อให้ประชาชนให้เข้าใจคำสอนของพระองค์ ฉะนั้นหากใครจะบอกว่าพระพุทธศาสนาไม่เกี่ยวข้องกับตรรกศาสตร์เลยย่อมไม่ถูกต้องแน่

2. ที่จริงพระพุทธศาสนาไม่ใช่ไม่มีระเบียบวิธีคิด พระพุทธศาสนามีวิธีคิดแบบหนึ่งเพื่อทำให้เกิดปัญญา (สัมมาสังกัปป์ เป็น 1 ในหัวข้อธรรมที่เป็นปัญญาสิกขาพร้อมกับสัมมาทิฐิในมรรคมีองค์ 8) เรียกว่า “โยนิโสมนสิการ” (การทำให้เข้าใจด้วยอุบายอันแยบคาย) (พระราชมุนี (ประยูร ปยุตโต), 2525: 675 - 702) คำถามอาจเกิดขึ้นว่า เมื่อพระพุทธศาสนามีระเบียบวิธีคิดก็น่าจะตั้งคำถามได้ว่า “มนุษย์ควรคิดอย่างไร” ได้เช่นเดียวกับตรรกศาสตร์ คำตอบก็คือ “ใช่” แต่โยนิโสมนสิการไม่ใช่กฎ หรือ Rule ของการคิดเหมือนตรรกศาสตร์ ซึ่งเมื่อผิดกฎย่อมกล่าวได้ทันทีว่าการใช้ความคิดนั้นผิด เช่น ผลลัพธ์ 2 ในทางคณิตศาสตร์ อาจได้มาจาก $1+1$, $3-1$, 2×1 , $4-2$, $5-3$ เป็นต้น หากผิดกฎเกณฑ์ดังกล่าวนี้ ย่อมกล่าวได้ทันทีว่าผิด แต่โยนิโสมนสิการเป็นวิธีเจริญปัญญา เพื่อบำบัดชีวิตและสิ่งต่างๆ ตามเป็นจริง อันเป็นการให้ความสำคัญแก่สิ่งที่คิดไม่ใช่ระเบียบวิธีคิดแบบตรรกศาสตร์

3. คำถามที่ว่า “มนุษย์ควรคิดอย่างไร” ของตรรกศาสตร์ เป็นคำถามเชิงข้อเท็จจริง คำตอบที่ได้เป็นข้อเท็จจริงด้วย เช่นเดียวกับวิทยาศาสตร์ทั้งคำถามและคำตอบจะเป็นข้อเท็จจริง (Fact) ส่วน “มนุษย์ควรคิดอะไร” ของพระพุทธศาสนาเป็นคำถามเชิงจริยะ (Ethical) ที่เรียกร้องความประพฤติ คำว่า “สัมมา” ใน “สัมมาสังกัปป์” หรือหัวข้ออื่นๆ ขององค์มรรค แปลว่า “เหมาะสม” (properly), “ถูกต้อง” (rightly), “ถูกทาง” (in the right way), “ควรจะเป็นเช่นนั้น” (as it ought to be), “ดีสุด” (best), “สมบูรณ์” (perfectly) (Rhys Davids & Stede, 1975: 695) แต่ละคำแปลเป็นความหมายเชิงคุณค่า (Value) ไม่ใช่ข้อเท็จจริง คุณค่าในองค์มรรคจะเกิดขึ้นก็โดยการประพฤติปฏิบัติ ได้แก่ การอบรมศีล อบรมสมาธิ และอบรมปัญญาที่เรียกว่าเจริญไตรสิกขาเท่านั้น

สรุป

จึงสรุปได้ว่า “มนุษย์ควรคิดอะไร” ของพระพุทธศาสนานั้น มีเป้าหมายอยู่ที่การสิ้นทุกข์ ส่วน “มนุษย์คิดอย่างไร” ของตรรกศาสตร์ เป็นการพยายามรู้จักข้อเท็จจริงเกี่ยวกับการคิดของมนุษย์ อย่างหนึ่งเป็นศาสนา ส่วนอีกอย่างหนึ่งเป็นวิชาการ มีเป้าหมายคนละอย่าง ทั้ง 2 อย่างมีประโยชน์แก่มนุษย์เช่นกัน การคิดแบบตรรกศาสตร์หากใช้ “สัมมาสังกัปป์” เป็นฐานการคิด จะเกื้อกูลความงามแห่งจริยธรรมของสังคมได้ ส่วนระเบียบวิธีคิดแบบตรรกศาสตร์หากนำไปใช้อย่างถูกต้อง ย่อมสนับสนุนการเป็นอยู่ในชีวิตประจำวัน หรือเป็นข้อสรุปเบื้องต้นในการหาทางแก้ไขปัญหาให้กับชีวิตต่อไป ดังเช่น เจ้าชายสีหธัตถะทรงกระทำมาแล้วก่อนทรงผนวช

บรรณานุกรม

- พระไตรปิฎกแปลเป็นไทย ฉบับสังคายนา. เล่มที่ 10, 13, 20 และ 25. 2530. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์การศาสนา.
- พระราชวรมณี (ประยุทธ์ ปยุตโต). 2525. พุทธธรรม. กรุงเทพฯ: คณะธรรม.
- วิทยา ศักยภินันท์. 2548. ตรรกศาสตร์: ศาสตร์แห่งการใช้เหตุผล. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- Rhys Davids, T. W. and Stede, William. 1975. **Pali-English Dictionary**. New Delhi: Central Reprint.